

Marijan Jozić, Ministarstvo unutarnjih poslova, Hrvatska, mjozic@fkz.hr

Mijo Mendeš, Ministarstvo unutarnjih poslova, Hrvatska

Ksenija Butorac, Visoka policijska škola, Policijska akademija, MUP RH, Hrvatska

Davor Solomun, Visoka policijska škola, Policijska akademija, MUP RH, Hrvatska

UTJECAJ STRESNIH SITUACIJA NA POLICIJSKOG SLUŽBENIKA U ODNOSU NA PROCJENU SITUACIJE PRILIKOM UPORABE VATRENOG ORUŽJA

Sažetak

Pojava stresnih situacija i nerijetko traumatičnog iskustva prateći su čimbenici policijskog posla koji je nepredvidiv i zahtjevan, a endogeni i egzogeni faktori ograničenja prije, za vrijeme, i nakon policijskog postupanja mogu značajno utjecati na policijske službenike u stresnim situacijama policijskog postupanja. Dokazano je da emocije i stres utječu na situacijske procjene policijskih službenika kada je riječ o primjeni sile. Većina istraživanja potvrđuje da su policijski službenici nakon refleksno utemeljenog treninga policijske samoobrane bili uspješniji u policijskom postupanju od svojih kolega koji su provodili redoviti policijski trening. Refleksno utemeljeni trening poboljšava komunikaciju, situacijsku svjesnost, oprez, prepoznavanje opasnosti temeljem uvježbanih scenarija, samosvijest, situacijsko odlučivanje, uravnoteženost, kontrolu i situacijsko konvertiranje primarnih policijskih reakcija u taktičke poteze. Primjenom situacijskog policijskog treninga unaprjeđuju se stečene vještine policijske samoobrane i uporabe vatrenog oružja te se omogućuje primjena usvojenih znanja borenja i integralnog treninga prije eskalacije ekscesa ili tjelesnoga kontakta, sve s ciljem sprječavanja veće eskalacije te predviđanja potencijalnih napada i opasnosti. Situacijski trening priprema policijske službenike za odgovor na protupravni napad, u a u tome se odgovoru primjenjuju vještine stečene usvajanjem elemenata integralnog treninga i tehnika samoobrane te uporabe vatrenog oružja, utemeljene na primarnim refleksima policijskih službenika.

Ključne riječi: policijski službenik, policijski integralni trening, suočavanje sa stresom, uporaba vatrenog oružja, donošenje odluka.

1. UVOD

Od policijskog se službenika očekuje da prepozna i pravilno odmjeri kako će postupiti jer situacijsko ograničenje u iznimno stresnim uvjetima ne bi trebalo biti izlikom za

potencijalno kršenje najviših standarda ljudskih prava i profesionalnog postupanja. U tom su pogledu Verhage i sur. (2018) potvrdili da stres i strah često prate situacijsko postupanje i donošenje odluka policijskih službenika, posebice kad je riječ o sigurnom rukovanju i preciznosti pucanja vatrenim oružjem.

U procesu stručnog usavršavanja stavlja se naglasak na prepoznavanje situacija sukladno s važećim propisima, vrsti počinjenog kaznenog djela i stečenim uvjetima za uporabu vatrenog oružja (npr. brzo otvaranje paljbe i sigurno pogađanje mete na bliskim, odnosno realnim udaljenostima prilikom policijske uporabe vatrenog oružja). Prema Poddubnyju (2009), najvažniji trenutak prilikom uporabe vatrenog oružja jest završetak procesa ciljanja i povlačenja otopca, pri čemu nije važan samo stupanj mišićne tenzije tijekom pucanja pištoljem nego i kontinuitet mišićnog tonusa.

Opća je svrha ovoga rada potaknuti i usmjeriti trenere, odnosno instruktore obuke na usvajanje novih metoda i trenažnih sredstava koji unaprjeđuju razinu situacijske učinkovitosti policijskih službenika. Usto, instruktori specijalističke obuke moraju kontinuirano raditi i na jačanju mentalne sposobnosti strijelaca / policijskih službenika, što podrazumijeva sposobnost razmišljanja i mogućnost uštede energije tijela (Poddubny, 2009). Kvalitetan psihološki pristup nalaže da instruktor obuke radi na stvaranju podsvjesnih obrazaca situacijskog postupanja policijskog službenika u svakoj iznenadnoj situaciji. Praksa je pokazala da je policijski službenik najprecizniji u trenutku kada ga vlastiti hitac iznenadi jer se čitav proces zbivao na podsvjesnoj razini, pa nije bio pod utjecajem stresnih čimbenika različitog podrijetla.

U iznimno kriznim situacijama ili situacijama preživljavanja, policijski je službenik nerijetko prisiljen uporabiti oružje, procijeniti kvalitetu zaklona, udaljenost od izgreznika, istodobno komunicirati s Operativno-komunikacijskim centrom tražeći pomoć; i biti spreman gađati sukladno sa stvarnom situacijom na terenu. S obzirom na to da su policijski službenici nerijetko i pod utjecajem neugodnih ograničavajućih emocija, najčešće straha i stresa, tijekom intervencija pojavljuju se i tjelesne reakcije (drhtanje, znojenje, ubrzano disanje), a može se javiti i sumnja treba li intervenirati ili ne. U situacijskom postupanju anksioznost može značajno inhibirati reakcije policijskih službenika. U pravilu, javlja se zadržka jer znaju da će ih se nakon završetka postupanja ispitivati o događaju i poduzetim mjerama i radnjama te će, posljedično, snositi odgovornost. S obzirom na sve navedeno i važnost policijskog posla u društvu, policijskom službeniku može biti teško udovoljiti različitim očekivanjima jer njegova pogrešna, neprofesionalna odluka može utjecati i na njegov život, ali i na živote građana i izgreznika koji su izravno ili posredno uključeni u riskantne situacije koje zahtijevaju donošenje odluka u nekoliko sekundi (Filipović, 2011b; Verhage i sur., 2018). Pritisak nastao zbog visokog stupnja odgovornosti policijskog službenika zasigurno otežava optimalno profesionalno postupanje ako službenik nije svladao kvalitetan situacijski integralni trening koji simulira i najstresnije situacije postupanja.

Neophodna ravnoteža u teškim situacijskim uvjetima postiže se integralnim treningom, alatima i podrškom policijskim službenicima kako bi mogli donijeti odgovorne i profesionalne odluke koje će im olakšati obavljanje svakodnevnog posla.

Prepoznavanje navedenih čimbenika ovisi, prije svega, o mentalnom stanju policijskih službenika, njihovoj budnosti, kontroli nad situacijom, načinu postupanja te usvojenim mehanizmima za preživljavanje (Mattingly, 2007), ali i o njihovoj kvalificiranosti, odnosno o sposobnosti čelnika ustrojbenih jedinica, kao i njihovim prioritetima. Uz navedeno, treba istaknuti i važnost osobne procjene policijskog postupanja, usmenih uputa koje daju autoriteti, procjene odluke o uhićenju, praktičnog iskustva, pozicioniranja policijskog službenika, poznavanja te uvježbanosti policijskih procedura i standardnih operativnih postupaka (SOP) (Programi stručnog usavršavanja, Knjiga 1, 2013).

2. CILJ I PROBLEM RADA

Cilj je ovoga rada dati sveobuhvatan prikaz preglednih i istraživačkih radova o policijskim stresorima i drugim faktorima koji utječu na uporabu sredstava prisile i postupanja policijskih službenika: psihološki utjecaj, situacijski faktori, obilježja policijskog službenika i izgrednika, utjecaj vremena i prostora u kojima se provode službene zadaće, značaj integralnog treninga te specijalističke obuke kao refleksno utemeljenog treninga koji se ostvaruje u stresnim uvjetima. U radu će se analizom i kritičkim osvrtom obraditi postojeći koncepti i determinante specijalističke obuke, optimalna razina tjelesne aktivnosti policijskih službenika te značaj kognitivnog funkcioniranja i upravljanja stresom u rizičnim okolnostima, što sve višestruko utječe na razinu, kvalitetu, intenzitet i ekstenzitet policijskog postupanja u najsloženijim situacijama. Sve navedeno tvori ključne aspekte policijske uspješnosti koji nesumnjivo utječu na proces donošenja odluka u operacijama visoke složenosti.

3. STRES, STRAH I INTEGRALNI TRENING POLICIJSKIH SLUŽBENIKA UTEMELJEN NA REFLEKSOM POKRETU

Analizirajući reakcije na stresne i iznimno rizične situacije policijskog postupanja, Drzewiecki (2002) je ustvrdio kako policijski službenik treba biti kvalitetno mentalno pripremljen za napad kako bi mu vrijeme reakcije bilo što kraće. Autor naglašava da se izgledi za preživljavanje povećavaju ako su policajci upućeni u suvremene vještine preživljavanja i treningom ih razvijaju. U trenutku napada policijski službenik treba promptno odgovoriti na radnje koje poduzima napadač. Vještine preživljavanja trebaju biti potpuno prirodne, što znači da u trenutku kada se pojavi potreba za učinkovitom reakcijom, one moraju biti instinktivne i izvedene bez zadržke. Velik broj ponavljanja elemenata policijske samoobrane i integralnog treninga, kao i realističan trening, ključ su za stjecanje prirodnih reakcija policijskog službenika.

Prema Shaneu (2010), izvori stresa u policijskom poslu mogu se klasificirati u dvije opće kategorije. Prva kategorija proizlazi iz sadržaja policijskih aktivnosti i uključuje radni raspored, rad u smjenama, prekovremeni rad i sudjelovanje u postupcima na sudu te traumatske događaje i prijetnje fizičkom i psihološkom zdravlju. Druga kategorija obuhvaća kontekst policijskog djelovanja, a odnosi se na organizacijske stresore, odnosno

karakteristike organizacije i ponašanja ljudi koji stvaraju stres (npr. nepotrebna birokracija i loši odnosi među kolegama). Ti izvori stresa često dolaze sa svojom cijenom. Izlaganje ljudskoj patnji i smrti može, također, rezultirati negativnim stavom prema životu, kao i fiziološkim posljedicama kao što su poslijetraumatski stresni poremećaj (u daljnjem tekstu: PTSP). Stres je normalna tjelesna reakcija koja se pojavljuje u trenutku ugroženosti policijskog službenika, zbog čega dolazi do njegove destabilizacije. Glavina i Vukosav (2011) navode stresore koje generira policijski posao, a to su interpersonalni, organizacijski i obiteljski stresori. Također naglašavaju kako stres štetno utječe na psihološko i tjelesno zdravlje te društveno funkcioniranje policijskog službenika, a u konačnici velike štete trpi i sam policijski sustav.

Uz negativne karakteristike stresa nužno je navesti i neke pozitivne. Primjerice, stres u kriznim situacijama može osobi spasiti život jer organizam razvija dodatnu snagu kako bi se obranio. Ipak, povećana razina stresa proizvodi negativne učinke na zdravlje policijskog službenika jer narušava kvalitetno i motivirajuće raspoloženje, reducira željenu situacijsku učinkovitost, narušava kvalitetu života i poželjne odnose s kolegama (De Soir i sur., 2007; Drzewiecki, 2002, prema Verhage i sur., 2018).

Neki autori identificirali su uobičajene stresore i jačinu reaktivnog stresa kod policijskih službenika za vrijeme obavljanja službenih zadaća. Zaključili su da je najbolje sredstvo za redukciju straha i stresa kvalitetan situacijski integralni trening kao dio specijalističke obuke policijskih službenika (Anderson, Litzenberger i Plecas, 2002; Jozić, Franulović, Pišković, 2018; Filipović, 2011a).

Osnovni cilj svakog integralnog treninga jest pripremljenost za realizaciju najsloženijih službenih zadaća na način da policajci samostalno, s visokom razinom intrinzične motivacije i timskog jedinstva, primjenjuju usvojena policijska znanja i suvremene taktike policijskog postupanja sukladno s postavljenim etičkim standardima i pritom uvažavajući ustavne, zakonske i međunarodne odredbe (Filipović, 2011a). Integralni trening može biti različitih razina složenosti: redovita ili svakodnevna situacijska problematika, sumnjiva situacija i situacija najviše razine složenosti koja je zahtjevna i rizična za policijskog službenika (Jozić i sur., 2019; Jozić i Zečić, 2017; Taverniers, Smeets, Ruysseveldt, Syroit i Grumbkow, 2011).

Realizacija integralnog treninga različitih razina složenosti, osobito ako se stvore uvjeti povećane opasnosti, omogućuje pripremljenost policijskih službenika različitih specijalnosti za stvarne situacijske uvjete koji bi, ako su specijalistička obuka i integralni trening kvalitetno provedeni, trebali biti gotovo bez nekontroliranih i nepredvidivih situacija. No, policijski je posao živ i nepredvidiv proces, pa je teško anticipirati sve potencijalne krizne ili rizične situacije. Svaka takva iznenadna situacija nosi na svoj specifičan način i značajnu razinu stresa i straha od posljedica postupanja. Stres i strah mogu se značajno smanjiti integralnim treningom, situacijskim vježbanjem i stečenim specifičnim policijskim znanjima. Policijski se službenici gotovo redovito suočavaju s nasiljem prilikom obavljanja službenih zadaća različite složenosti kao što su: suzbijanje najtežih oblika kriminaliteta, potraga i spašavanje u različitim ekstremnim vremenskim uvjetima, dugotrajno osiguranje složenih mirnih okupljanja i javnih prosvjeda, sprječavanje narušavanja

javnog reda i mira te uspostavljanje narušenog javnog reda i mira, pružanje pomoći radi osiguranja provedbe izvršenja akata tijela državne uprave i pravnih osoba s javnim ovlastima (asistencije), dovođenje i prepraćivanje opasnih uhićenih osoba, osiguranje državne granice i slično. Stoga su oni izloženi riziku da budu ranjeni ili ubijeni (Jozić, Franulović i Pišković, 2018; Verhage i sur., 2018).

U provedbi integralnog treninga ključno je policijskog službenika upoznati s točnim i pravovremenim informacijama o tome kako reagirati u specifičnim, za život rizičnim situacijama i u posve novim okolnostima situacijskog postupanja. Navedeno može biti djelomično provedeno u sklopu edukacije o naprednim taktikama policijskog postupanja time da se policijskim službenicima pruži dovoljna količina informacija o tome kada je uporaba sile zakonita, a kada nije. Izostanak ili nedostatak situacijskog (integralnog) treninga uzrokuje, s jedne strane, nisku razinu samopouzdanja policijskih službenika prilikom primjene sile, što može dovesti do nesigurnog i problematičnog ponašanja uz činjenje pogrešaka (izbjegavanje opasnih situacija, kao i samo izlaganje opasnim situacijama); no s druge strane može dovesti do nezakonite, neutemeljene uporabe prisile u slučajevima nekritične procjene i lažnog samopouzdanja, straha ili stresa (Verhage i sur., 2018).

Osnovna je svrha integralnog treninga osigurati očekivanu psihološku ravnotežu u položaju teškom za policijskog službenika. Integralni trening i situacijsko postupanje pružaju policijskom službeniku najbolje alate koji mu olakšavaju donošenje odluka u izvršavanju redovitih i najsloženijih zadaća radi stvaranja i održavanja samopouzdanja prilikom uporabe sile kada je to zakonski opravdano. Nepripremljeni ili nedovoljno pripremljeni službenik nerijetko primjenjuje maladaptivne mehanizme suočavanja sa stresorima, kao što su zlouporaba alkohola, pojava emocionalnog udaljavanja od vlastitih obitelji pa čak i različiti oblici disocijacije (Glavina i Vukosav, 2011). Pritom treba naglasiti da su mehanizmi suočavanja sa stresom u značajnoj korelaciji s osobnosti na koju značajno djeluju ograničavajući egzogeni faktori kao što su okolinske odgojne varijable. Stoga se predlaže učenje i postupno usvajanje prihvatljivih i pravilnih adaptivnih mehanizama prilikom suočavanja s različitim stresorima u policijskom postupanju.

Renden i sur. (2016) zaključili su da refleksno utemeljeni trening policijske samoobrane znatno podiže razinu pripremljenosti policijskih službenika za policijsko postupanje u izrazito stresnim situacijama. Predlažu da policijski službenici provode složene akcije uhićenja primjenjujući vještine samoobrane (ASDS – *arrest and self-defence skills*: u daljnjem tekstu ASDS) tijekom postupanja u slučajevima kada izgrednik ne surađuje ili omalovažava policajce u službi, kada se opire uhićenju ili započinje pasivno i aktivno pružati otpor. U situacijskoj pripremi, nizozemska temeljna policija trenira standardni operativni postupak. Komparativne prednosti ovakvog sustava treninga jesu sadržane u uvježbavanju postupaka koje policijski službenici poduzimaju u nasilnim situacijama (npr. kontroliranje i uhićenje osumnjičenika koji ne surađuje ili razmjerno odbijanje protupravnog napada na policijske službenike). Policijskim službenicima koji provode ASDS dozvoljeno je uporabiti primjerenu prisilu, a postupak uhićenja izvodi se s minimalno ugroze za policijske službenike i njihove kolege te za samog osumnjičenika. Prednosti takvog načina treniranja sastoje se u

tome što se smanjuje razina anksioznosti u situacijama kada se izgređnik ponaša nasilno. Skupina autora (Adams, McTernan i Remsberg, 1980; Taverniers i sur., 2011) zaključila je kako se policijski službenici primarno trebaju osloniti na već rutinski usvojene policijske tehnike i taktike, a ostale usavršavati dok ne postanu prirodne, refleksne i automatizirane na individualnoj i na skupnoj razini postupanja. U stresnim ili kriznim uvjetima, policijski će se službenik instinktivno vratiti utreniranom načinu policijskog postupanja koji mu je poznat.

4. POSLJEDICE STRESA I NEUGODNIH EMOCIJA POLICIJSKIH SLUŽBENIKA PRILIKOM DONOŠENJA ODLUKE O PRIMJENI SREDSTAVA PRISILE S OSVRTOM NA UPORABU VATRENOG ORUŽJA

Policijski službenici u stvarnosti relativno često rabe različite vrste sredstava prisile. Jedna je od njih i ovlast uporabe vatrenog oružja. Odluka o situacijskoj uporabi policijskog naoružanja u iznimno stresnim uvjetima ovisi o podudarnosti stvarne situacije s jasno određenim zakonskim uvjetima postupanja policijskog službenika.

Primjerice, u hrvatskoj je praksi zakonodavac maksimalno ograničio uporabu vatrenog oružja zbog zaštite prava na život, što je temeljno pravo prema međunarodnim izvorima među kojima je i Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (MU, 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10). Prema Zakonu o policijskim poslovima (NN 76/09., 92/14., 70/19.), policijski je službenik ovlašten uporabiti vatreno oružje u nužnoj obrani (čl. 91. st. 1. t. 1.), u krajnjoj nuždi, ako bez uporabe vatrenog oružja ne može otkloniti istodobnu ili izravno predstojeću neskrivljenu opasnost za vlastiti ili život druge osobe, koja se na drugi način nije mogla otkloniti (čl. 91. st. 1. t. 2.), ako na drugi način ne može uhititi osobu zatečenu u kaznenom djelu za koje se može izreći kazna zatvora od najmanje deset godina ili osobu za kojom je raspisana potraga zbog počinjenja takvog kaznenog djela (čl. 91. st. 1. t. 3.) te ako na drugi način ne može spriječiti bijeg osobe koja je osumnjičena ili optužena za kazneno djelo iz st. 1. t. 3. ovog članka ili osobe koja je pobjegla s izdržavanje kazne zatvora za takvo kazneno djelo (čl. 91. st. 1. t. 4.) (Gluščić i Veić, 2015).

Prva su dva uvjeta za uporabu precizna jer ih uređuju najvažniji instituti kaznenog prava koji isključuju protupravnost, a to je nužna obrana i krajnja nužda, ali se problemska pitanja pojavljuju kod treće i četvrte situacije u kojima je policijski službenik ovlašten uporabiti vatreno oružje kad se radi o zatečenosti i bijegu počinitelja kaznenog djela za koje je propisana kazna zatvora u trajanju od najmanje deset godina. U situaciji kada je osoba zatečena u kaznenom djelu, a vidljivo je već iz uvodnog dijela da se radi o vrlo stresnim situacijama u kojima su vjerojatno korištena i druga sredstva prisile, prema načelu razmjernosti, policijski službenik mora izvršiti kvalifikaciju kaznenog djela, a za neka kaznena djela to zahtijeva i kvalifikaciju prema pojedinim stavcima. Primjerice, prema Pravilniku o načinu postupanja policijskih službenika (NN 89/2010.), kod kaznenog djela

terorizma (čl. 97.), kad je riječ o osobi koja je zatečena ili je u bijegu, policijski je službenik ovlašten uporabiti vatreno oružje tek za st. 4., što je praktično neizvedivo zbog brojnih faktora koji su obično prisutni u situacijama koje obvezuju na zaštitu žrtava (stresna situacija), a uza sve to potrebno je vrhunsko poznavanje kaznenog prava kako bi se izvršila kvalifikacija za odgovarajući stavak.

Brojni su autori potvrdili prethodno nalaze istraživanja koji pokazuju da integralni trening i specijalistička obuka pod artifičijelno stvorenim iznimno stresnim uvjetima poboljšavaju izvedbu i uspješnost policijskog službenika u realnim stresnim okolnostima (Nieuwenhuys i Oudejans, 2011, Oudejans, 2008; Oudejans i Pijpers, 2009). Naime, pozitivni učinci treninga provedenoga u uvjetima koji stvaraju anksioznost policijskog službenika mogu biti čvrsti i dugotrajni i nakon realizacije specijalističke obuke. Zbog toga se integralni trening pokazao kvalitetnim, situacijski učinkovitim pothvatom za policijsku službu u trenutku donošenja kritičnih odluka o policijskom postupanju, kao i za permanentno policijsko obrazovanje. Sukladno s teorijom kontrole pozornosti, rezultati mentalnog napora i inhibiranog ponašanja policijskog službenika sugeriraju da se pozitivni učinci treninga pod utjecajem anksioznosti mogu objasniti poboljšanim samoregulacijskim procesom koji dovodi do toga da osobe postanu učinkovitije u obraćanju pozornosti na značajne izvore informacija koje su izrazito bitne za krizne policijske zadaće (Eysenck i sur., 2007, prema Nieuwenhuys i Oudejans, 2011). Sve navedeno može se pojačati i mentalnim vježbanjem, odnosno predočavanjem (Bosnar i Balent, 2009), jer svakodnevno učimo oponašajući (modelirajući) druge osobe koje određenu radnju izvode besprijekorno. Važno je naglasiti da smo nakon kvalitetnog opažanja spremni ponoviti opažene aktivnosti katkad i bez pogreške, unatoč tome što navedeno u stvarnosti nikada nismo izvodili.

S obzirom na to da kontakti između policijskih službenika i građana uključuju profesionalnu ili poslovnu interakciju, neki nerijetko mogu prerasti u verbalni ili tjelesni sukob. Ponašanje policijskog službenika, građanina, izgrednika ili osumnjičenika tijekom takvih sukoba pod izrazito je snažnim utjecajem raznovrsnih radnji, komentara i ponašanja drugih osoba koje nisu izravno upletene (Crawford i Burns, 2008). U tim se trenucima posljedično rađa anksioznost u policijskom službeniku zbog mogućih posljedica njegovih radnji i tome pridružene odgovornosti, a strah i stres dodatno utječu na objektivnost situacijske procjene, kao i na donošenje profesionalne odluke. Isto se događa i u trenutku donošenja brzih odluka, osobito u iznimno rizičnim situacijama te je jasno kako anksioznost može inhibirati reaktivno postupanje policijskog službenika. Stoga se donošenje brzih odluka u opasnim situacijama treba bezuvjetno naglasiti tijekom integralnog policijskog treninga. Smanjenje razine anksioznosti izazvane mogućim negativnim posljedicama specifičnog reagiranja u situacijskom postupanju tijekom integralnog treninga utječe i na redukciju količine stresa koji dožive policijski službenici te, posljedično, utječe na proces donošenja odluka.

Stoga Nieuwenhuys i Oudejans (2010) navode da trening u uvjetima nekog oblika pritiska i snažno razvijene anksioznosti pruža mogućnosti za učenje te pomaže da se izvedba gađanja modificira u odnosu na normalne standarde, što upućuje na to da je ta vrsta

treninga dobra za poboljšanje gađanja policijskih službenika i kada su pod pritiskom. Neki su policijski službenici potvrdili da su pokušali biti brži u uvjetima visoke razine anksioznosti nego u uvjetima niske razine anksioznosti, željeli su smanjiti rizik da budu pogođeni te su težili skraćanju potrebnog vremena. Primjerice, dokazano je da su sudionici u uvjetima visoke razine anksioznosti bili skloni drugačijim kretnjama glave i tijela, kao i produljenju vremena za okretanje glave od suparnika prilikom punjenja oružja. Rezultati su u skladu s konceptom teorije pozornosti koja implicira da će u uvjetima anksioznosti pozornost, a posljedično i ponašanje, prevagnuti u smjeru vanjskog podražaja (Eysenck i sur., 2007, prema Nieuwenhuys i Oudejans, 2010).

Preciznost u primjeni vatrenog oružja u Hrvatskoj istraživali su Kalda (1995) te Leko, Jantolek i Behin (2016). Potonji su naglasili značajnost situacijske upotrebe vatrenog oružja koja dolazi do izražaja u iznimno stresnim uvjetima koji dominiraju prigodom izvršenja službenih zadaća, na što ukazuju i brojni inozemni autori (Lewinski, Avery, Dysterheft, Dicks i Bushey, 2015; Yapici, Bacak i Celik, 2018). Zaključili su kako policijski službenik treba biti osposobljen i educiran kako profesionalno i bez zadržke rabiti vatreno oružje u ekstremno stresnim uvjetima djelovanja. Lewinski i sur. (2015) ukazali su na alarmantnu potrebu za poboljšanim treningom upotrebe vatrenog oružja za policijske službenike zalažući se za daljnja istraživanja mogućnosti spajanja vještine rukovanja oružjem dugih cijevi i pištoljem, s jedne, i preciznosti policijskih službenika u situacijama borbenog pucanja, s druge strane.

Tehniku rukovanja oružjem i stečene streljačke vještine treba sjediniti i implementirati u sustav profesionalnog i pravilnog taktičkog djelovanja. Autori Sertić i Lazić (2014: 49) utvrdili su kako je „preciznost dominantna osobina u streljačkom sportu“, a kvalitetan rezultat u streljaštvu određen je višedimenzionalnim karakteristikama strijelca, kao što su kontrola: emocija, pobuđenosti, anksioznosti, stresa, euforije, nervoze i srdžbe zbog loše izvedbe u danom trenutku, što sve utječe na vrhunsku preciznost i rezultate. Preciznost gađanja povećava samopouzdanje, odlučnost, preciznost, objektivno prepoznavanje opasnih situacija, a smanjuje strah i stres od mogućih posljedica uporabe vatrenog oružja, što policijskom službeniku značajno povećava raspoloživo vrijeme u borbenom postupanju u nasilnim, oružanim sukobima. Navedeno dodatno vrijeme može poboljšati proces donošenja odluka te omogućuje policijskom službeniku primjenu različitih metoda pregovaranja, uvjeravanja ili neku drugu manje smrtonosnu taktiku, sve radi uspostave kontrole nad situacijom, odnosno protivnikom (Scharf i Binder, 1983). Dodatno vrijeme kao produkt treninga, specijalističke obuke, skupnog postupanja, samopouzdanja, preciznosti pucanja, kontrole situacije, samokontrole misli, ponašanja i emocija – može policijskom službeniku pomoći u pronalasku odgovarajućeg zaklona, u uspostavi kontakta i komunikaciji s naoružanim osumnjičenikom, u uvjeravanju da baci oružje, u procjeni lokacije i rizičnosti za promatrače te u pripremi za gađanje uz uvjet preciznosti i selektivnosti, čiji je zajednički nazivnik nužnost (Gluščić i Veić, 2015).

Radi postizanja kvalitetnijih rezultata u uvjetima stresnog, situacijskog gađanja, instruktori i policijski službenici trebaju unaprijediti vještine predočavanja s ciljem zamišljanja, doživljavanja, „osjećanja slike“, odnosno mentalne predodžbe realiziranih elemenata obuke s oružjem, vodeći pritom brigu o njihovom tijelu koje smanjuje uspješnost gađanja (Ball,

Best i Wrigley, 2003). Prilikom brzog, instinktivnog usmjeravanja oružja nužno je u mozgu stvoriti preduvjete, jasan i jednostavan program kvalitetnog situacijskog i realnog zamišljanja kriznog događaja i dati brz i kvalitetan odgovor vodeći brigu o sigurnosti policajaca i izgrednika te o okolini gdje se koristi vatreno oružje. U tehnici instinktivnog gađanja, pucanja na realnim borbenim i situacijskim udaljenostima najviše razine situacijske složenosti, pištolj se dovodi u optimalan položaj za pucanje uz „grubo“ korištenje ciljnika, samo preko siluete pištolja (Stolnik, 2008). Sposobnost policijskih službenika da kvalitetno i precizno gađaju u složenim, brzo izmjenjivim borbenim situacijama – najbitnija je za njihovo preživljavanje, kao i za sigurnost svih sudionika u okruženju. Stoga je izrazito važno odrediti faktore koji su u najvišoj korelaciji s djelotvornom uporabom vatrene oružja u stvarnim situacijskim i urgentnim uvjetima.

Autori Klinger i Rojek (2008) u svojem su radu prikupili informacije o tri aspekta uporabe smrtonosne sile tijekom SWAT operacija: smrtonosni metci koje ispaljuju policijski službenici SWAT timova (eng. *special weapons and tactics*), hitci koje ispaljuju osumnjičenici i hitci koje ispaljuju osumnjičenici samoubojice, od kojih su gotovo svi bili iz puške. Vrijedna, za policijsku praksu zanimljiva spoznaja, odnosi se na najuočljiviji aspekt smrtonosne sile: SWAT policijski službenici rijetko gađaju u ljudske mete, što je u ovom slučaju pozitivno. Do ovog su zaključka spomenuti autori došli na temelju statističkih podataka o sudjelovanju policijskih službenika u pucnjava tijekom godine dana. Potrebno je napomenuti kako su SWAT timovi trenirani za izvođenje iznimno rizičnih operacija koje nadmašuju domenu zadaća redovitih policijskih službenika. Postupaju u manjim skupinama u neprijateljskom okruženju (Williams i Westall, 2017).

Vještina pamćenja gađanja pištoljem bitna je komponenta treninga za preživljavanje policijskih službenika budući da maksimalno koristi pokrivanje i povećanje udaljenosti između policijskih službenika i napadača vatrene oružjem. Procedure, odnosno taktike policijskog postupanja u tim slučajevima razvijene su za visokorizične situacije i oprezno postupanje prema opasnim osobama, kao i za čekanje pojačanja prije pretraživanja zgrade ili nekog područja (Rembsberg, 1995). S obzirom na to da stres i strah prilikom situacijskog postupanja policijskog službenika mogu značajno umanjiti, a ponekad i neutralizirati uspješnost u realizaciji službenih zadaća, poglavito u situacijama života i smrti (Drzewiecki, 2002), nužno je kontinuirano provoditi specijalističku obuku kako bi se policijski službenici izravno i posredno pripremali za posao i opasnosti koje ih čekaju. Trenirajući pravilno i po mogućnosti kontinuirano, policijski se službenici osposobljavaju i pripremaju za neophodnu zaštitu, sve s ciljem smanjenja negativnih posljedica stresa i straha na situacijsku izvedbu najviše razine kompleksnosti.

Lauš, Begović i Car (2015) potvrdili su reducirajući utjecaj specijalističke obuke, odnosno integralnog treninga na razinu doživljenog stresa policajaca prilikom napada izgrednika. Utvrđeno je da su policijski službenici, koji su provodili nadziranu specijalističku obuku, 11 i više sati godišnje, pokazali statistički značajno nižu razinu doživljenog stresa u složenim službenim zadaćama, odnosno u situacijama u kojima su bili napadnuti te su rabili veći broj sredstava prisile. Autori su naglasili nužnost povećanja broja sati specijalističke obuke i policijskog integralnog treninga, ponajprije pripadnika temeljne i kriminalističke policije.

Strah i stres koji osjeća policijski službenik može onemogućiti pouzdano identificiranje opasnosti, izbjegavanje protupravnog napada te kvalitetnu obranu za sebe i druge sudionike neželjene opasne situacije. Stoga policijski službenik treba poboljšati svoja osjetila, povećati svoju svjesnost i naučiti bitne tehnike kojima će povećati šanse za preživljavanje te funkcioniranje bez straha i stresa nakon policijskog postupanja (Mattingly, 2007). U svijetu postoje strategije koje su dokazano polučile kvalitetne rezultate prilikom postupanja policijskog službenika; te su strategije praktične i primjenjive jer pojačavaju svijest o okruženju, definiraju prostor policijskog službenika, vode brigu o ponašanju izgrednika i osumnjičenog te o pokazateljima kriminalnog djelovanja (kod nepoznate prijetnje, već istraživane kriminalne prijetnje i prilikom visokorizičnog djelovanja).

Prikazani čimbenici policijskog postupanja prije svega ovise o pristanku osumnjičenog na uhićenje: prihvaća li uhićenje, ne prihvaća li uhićenje ili su se stekli uvjeti za prisilno uhićenje uz primjenu postupaka za uspostavljanje kontrole nad izgrednikom ili osumnjičenikom. Sva policijska postupanja ovise o kvaliteti usmenog uvjeravanja, komunikaciji s osumnjičenikom, o tehnikama „prazne ruke”, što uključuje procjenu, odluku o uhićenju, smanjivanje razmaka u odnosu na osumnjičenika, tehnike kontrole: položaj za pratnju, tehnike za skretanje pozornosti, primjena elemenata policijska samoobrane (stiskovi, poluge obaranja, obaranja udarcima, kontrola) te obaranje kemijskim sredstvima (Mattingly, 2007). Prije kontrolnih aktivnosti, policijski službenik treba biti spreman pokazati silu: izvući službenu palicu, interventnu palicu „tonfu”, upotrijebiti kemijska sredstva, službene pse, vodene topove, pripremiti osobno naoružanje za uporabu ubacivanjem naboja u cijev osobnog naoružanja (čl. 143. PoNPPS-a, NN 89/2010.). Istodobno s poduzetim mjerama, nužno je procijeniti i pronaći prikladan zaklon, procijeniti udaljenost, planirati snage strateške ispomoći u neposrednoj blizini ili putem sredstava veze zatražiti potrebnu pomoć i voditi brigu o alternativnim pravcima kretanja u slučaju potrebe za povlačenjem (Filipović, 2011b).

5. SPECIJALISTIČKA OBUKA, INTEGRALNI TRENING I MOŽEBITNE POSLJEDICE NEPROVOĐENJA SPECIJALISTIČKE OBUKE

Nedostatak specijalističke obuke, odnosno treninga policijskih službenika, može uzrokovati neuspjeh, lošiju situacijsku učinkovitost policijskih službenika, nižu razinu djelatnosti skupnog postupanja; te može povećati problemske situacije koje su vezane uz policijsko postupanje. Također, posljedično može utjecati na smanjenje razine već stečenih znanja i vještina, a riječ je o trenažnim sadržajima s naglašenim specifičnim i situacijskim borbenim svojstvima. Mnogi autori (Drzewiecki, 2002, Šalaj i Šalaj, 2011; Jović i Zečić, 2012) naglašavaju da je specijalistička obuka policijskih službenika najznačajniji dionik za preživljavanje stresa bez značajnih posljedica za policijskog službenika. Tjelesne i ine sposobnosti iznimno su vrijedna obilježja svake osobe, a poglavito su važne u procesu selekcije i profesionalnom razvoju osoba koje rade u osjetljivim sigurnosnim zanimanjima i profesionalnim službama (Solomon i Pavić, 2014), u ovom slučaju policijskih službenika. Smatra se da bi za daljnje poboljšanje izvedbe i uspješnosti policijskih službenika na

dužnosti bilo nužno sljedeće: povećano iskustvo situacijskog postupanja jer se time reducira razina stresa (trening specijalističke obuke), uvježbavanje vještina uhićenja i samoobrane, podučavanje policijskih službenika o načinu postupanja u uvjetima visoke razine anksioznosti uz korištenje različitih materijalno-tehničkih sredstava; nakon čega slijedi ponovno analiziranje i unaprjeđivanje naučenih vještina individualnim i skupnim treningom (Renden, Nieuwenhuys, Savelsbergh i Oudejans, 2016).

Prema Evansu i sur. (2013), humor je osnovni način borbe protiv različitih stresora kao uvelike prihvaćeni način suočavanja jer štiti dominantnu mušku (*macho*) ulogu, koja je karakteristična za policijski posao. Pritom je zadaća svih policijskih službenika i njihovih rukovoditelja međusobno raspravljati o teškim ili izazovnim događajima i traumatičnim iskustvima uz iskrenu i afirmativnu podršku cijelog kolektiva. Kvalitetan situacijski kontinuirani trening smanjuje ili odgađa potencijalni invaliditet lokomotornog sustava, održava potrebnu razinu tjelesne mase, razvija potrebnu svijest o važnosti obuke za kvalitetno situacijsko postupanje policijskih službenika, umanjuje pojavnost različitih bolesti te mentalni kolaps policajca u najstresnijim situacijama. Utrenirani organizam smanjuje pretjerano, štetno naprezanje u stresnim situacijama u kojima se donose odluke o životu i smrti, a u kontekstu suvremene društvene odgovornosti i rigoroznih pravnih normi (Violanti i sur., 2017).

Drzewiecki (2002) navodi kako policijske ustrojbene jedinice, nadređeni policijski službenici i instruktori specijalističke obuke trebaju shvatiti utjecaj stresa na preživljavanje policijskog službenika i tu problematiku uključiti, kao sastavnicu, u njihov trening. Oni moraju detektirati i imenovati problem te upozoriti na posljedice policijskog stresa na organizam, osigurati višestruka rješenja i ponuditi, odnosno definirati standardne operativne postupke i kvalitetnu zaštitu kroz sustav kondicioniranja, mentalnu pripremljenost, integralni trening te koncept koji poboljšava samopouzdanje koje pomaže policijskom službeniku u trenutku djelovanja različitih negativnih stresora. Sve navedeno povećava i poboljšava sposobnost odlučnijeg i profesionalnog funkcioniranja policijskog službenika u svim mogućim situacijama. Autori Boshoff, Strydom i Karel (2015) zaključuju da je učinkovitost današnjih intervencijskih programa za zaštitu od trauma (engl. *trauma intervention programmes*) upitna, jer usprkos njihovu postojanju, policijski službenici još uvijek pokazuju visoke razine akutnih i složenih, dugotrajnih poslijetraumatskih stresnih reakcija. Oni su izloženi različitim traumatskim situacijama za vrijeme obavljanja službenih zadaća različite složenosti, otegotnim čimbenicima koji mogu proizvesti snažnu traumu za policijskog službenika i članove njihove obitelji, ali i za policijski sustav uopće. Faktori rizika uključuju stres, sve oblike PTSP-a, somatske i društvene probleme, autodestruktivne i bihevioralne rizične čimbenike, koji su u negativnoj sinergiji sa situacijskom učinkovitosti policijskog službenika (Stephens i Miller, 1998). Trauma policijskog službenika doživljena u obavljanju službenih zadaća značajno je snažnije povezana s poslijetraumatskim stresnim poremećajem od traume doživljene u svakodnevnom životu. Neke studije potvrdile su da je težina traume bila jedini značajni prediktor PTSP-a (Carlier, Lamberts i Gersons, 1997). Radi smanjenja utjecaja navedenih čimbenika, koji su posljedica kritične prirode stresnog i nepredvidljivog policijskog posla, za policijske je službenike najbitnije da imaju

izravan pristup psihološkoj podršci i kontinuiranu specijalističku obuku u uvjetima sličnim ili identičnim stvarnim situacijama uz dodatno opterećenje.

6. RASPRAVA I ZAKLJUČAK

Uz činjenicu da policijski službenici nose teret društvene odgovornosti i obvezani su strogim pravnim propisima – permanentno su izloženi mnogim stresorima i stresnim situacijama u obavljanju široke lepeze policijskih poslova, a izloženost traumatičnim događajima može stvoriti neke od najviših razina stresa. Prema Violantiju i sur. (2017), najznačajnijim stresorima pokazali su se sljedeći: složena i iscrpljujuća policijska obuka, iscrpljujući dugotrajni rad na terenu različite složenosti u ekstremnim uvjetima danju i noću, policijska postupanja različitog intenziteta, povremeno i iznenadno sudjelovanje u različitim oblicima nasilja, promatranje ozlijeđenih izgređenika, kolega i mrtvih tijela, elementi obiteljskog i drugog nasilja, zlostavljanje djece i narušenost vlastitog obiteljskog života. S obzirom na najnovije spoznaje u dosadašnjim istraživanjima, može se ustvrditi kako u praksi u svijetu i kod nas, općenito, nedostaje trenažni stručni rad koji statistički značajno reducira razinu stresa u profesionalnim situacijama različite složenosti. U navedene profesionalne situacije ubrajaju se tjelesni napadi, uporaba sredstava prisile, vrijeđanje i ponižavanje policijskog službenika od izgređenika i slično. Razina doživljenog stresa još je veća kod policijskih službenika koji uopće nisu pohađali službeni policijski trening ili su imali nedostatan broj sati specijalističke obuke. Policijski službenici koji su pohađali više od 11 sati specijalističkog policijskog treninga pokazali su statistički značajno nižu razinu doživljenog stresa u situacijama u kojima su bili napadnuti, a bili su sposobni primijeniti veći broj sredstava prisile (Lauš, 2017). Ti su ispitanici češće pohađali trening policijske samoobrane te su usvojili tehnike zahvata za privođenje u složenijim situacijskim uvjetima postupanja. Recentne spoznaje nameću zaključak o nužnosti povećanja broja sati specijalističke obuke, odnosno integralnog policijskog treninga, osobito za policijske službenike temeljne i kriminalističke policije. Najbolji alati za prepoznavanje opasnosti su sljedeći: povećanje vlastite svjesnosti, izbjegavanje napada, samostalna obrana i obrana drugih od napadača u različitim situacijama, usavršavanje vlastitih osjetila podizanjem razine motoričkih sposobnosti usvajanjem tehnika policijske samoobrane koje mogu pomoći policijskom službeniku ili mu sačuvati život u iznimno stresnim situacijama.

Komparativne prednosti integralnog treninga očituju se u izlaganju stresu i napetosti, odražavanju stvarne situacije te profesionalnom planiranju i programiranju kako bi se odgovorilo na autentične potrebe policijskih službenika. Specijalistička obuka, odnosno integralni trening priprema policijskog službenika na automatski i instinktivni odgovor na široku lepezu opasnih situacija. Policijski službenik treba biti iznimno motiviran za samostalno provođenje individualnih treninga (Drzewiecki, 2002). Potrebno je njegovati holistički pristup koji podrazumijeva tjelesnu, emocionalnu i mentalnu pripremu, što unaprjeđuje sigurnost i kvalitetnije preživljavanje tijekom obavljanja stresnih profesionalnih zadaća. Stoga je zadaća instruktora integralnog treninga i nositelja specijalističke obuke i policijskih rukovoditelja učiniti policijske službenike otpornijima

na prijeteće stresore i stresne situacije putem edukacije o pravilnim mehanizmima suočavanja sa stresnim situacijama uvježbavanjem taktika policijskog postupanja u iznimno stresnim uvjetima specijalističke integralne obuke.

Sustav specijalističke obuke podrazumijeva i prihvaćanje profesionalne emocionalne podrške koju mogu pružiti stručnjaci za mentalno zdravlje, što na neki način predstavlja problem za policijske službenike jer bi takav čin, navodno, doveo u pitanje njihovu profesionalnu reputaciju. U ovome kontekstu treba podsjetiti kako zahtjevan policijski posao generira, ali i omogućuje evaluaciju zdravstvenih posljedica na psihosomatski status policijskog službenika uslijed djelovanja različitih poznatih i nepoznatih stresora. Slijedom navedenog, potrebno je identificirati preliminarne rizične indikatore poput alkoholizma, nasilničkog ponašanja, sklonosti samoubojstvu i dr., za osmišljavanje programa psihološke edukacije i kvalitetnog psihosocijalnog programa tretmana PTSP-a.

LITERATURA

1. Adams, R. J., McTernan, T. M., Remsberg, C. (1980). *Street Survival Tactics for Armed Encounters*. Northbrook, IL.: Calibre Press.
2. Anderson, G. S., Litzenberger, R., Plecas, D. (2002). Physical Evidence of Police Officer Stress. *Policing An International Journal of Police Strategies and Management*, 25(2), 399-420.
3. Ball, K. A., Best, R. J., Wrigley, T. V. (2003). Inter – and intra-individual analysis in elite sport: pistol shooting. *Journal of Applied Biomechanics*, 19(1), 28-38. <https://doi.org/10.1123/jab.19.1.28>
4. Boshoff, P., Strydom, H., Botha, K. (2015). An assessment of the need of police officials for trauma intervention programmes - a qualitative approach. *Social Work*, 51(2), 244-261.
5. Bosnar, K., Balent, B. (2009). *Uvod u psihologiju sporta: priručnik za sportske trenere*. Zagreb: Odjel za izobrazbu trenera Društvenog veleučilišta u Zagrebu, Kineziološki fakultet.
6. Carlier, I. V., Lamberts, R. D., Gersons, B. P. (1997). Risk Factors for Posttraumatic Stress Symptomatology in Police Officers: A Prospective Analysis. *The Journal of Nervous & Mental Disease*, 185(8), 498-506.
7. Crawford, C., Burns, R. (2008). Police use of force: assessing the impact of time and space. *Policing and Society*, 18(3), 322-335.
8. Evans, R, Pistrang, N., Billings, J. (2013). Police officers' experiences of supportive and unsupportive social interactions following traumatic incidents, *European Journal of Psychotraumatology*, 4 (19696), 1-9. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3600426/>. Pristupljeno 2. listopada 2019.
9. Filipović, H. (2011a). Integralni trening u policijskoj izobrazbi. *Andragoški glasnik*, 15(1), 61-70.

10. Filipović, H. (2011b). Policijska uporaba sredstava prisile kao krajnje sredstvo za zaštitu života ljudi i otklanjanje opasnosti. *Hrvatska pravna revija*, 11(10), 67-76.
11. Glavina, I., Vukosav, J. (2011). Stres u policijskoj profesiji. *Policija i sigurnost*, 20 (1), 32-46.
12. Gluščić, S., Veić, P. (2015). *Zakon o policijskim poslovima i ovlastima*. Zagreb: MUP RH, Policijska akademija.
13. Jozić, M., Sertić, H., Mendeš, M., Ricov, J., Lauš, D., Jozić, J. (2019). Integration of judo elements into official plans and programs at the Police College in Zagreb and their efficiency - transitive screening. U H. Sertić, S. Čolak & I. Segedi (ur.), *Applicable Research In Judo: Proceedings Book of 6th European Judo Science & Research Symposium and 5th Scientific And Professional Conference*, 48-54. Zagreb: Faculty of Kinesiology.
14. Jozić, M., Franulović, D., Pišković, D. (2018). Situacijske vježbe kao dio treninga policijskih službenika prije upućivanja u mirovne operacije. U V. Babić (ur.), *Primjeri dobre prakse u područjima edukacije, sporta, sportske rekreacije i kineziterapije: Zbornik radova 27. Ljetne škole kineziologa RH*, 645-650. Zagreb: Hrvatski kineziološki savez.
15. Jozić, M., Zečić, M. (2017). Differences in morphological characteristics between members of intervention and special police. In D. Milanović, G. Sporiš, S. Šalaj, D. Škegro (eds.), *8th International Scientific Conference on Kinesiology: 20th anniversary*, 608-611. Zagreb: Faculty of Kinesiology.
16. Jozić, M., Zečić, M. (2017). Differences in morphological characteristics between members of intervention and special police. U D. Milanović, G. Sporiš, S. Šalaj, D. Škegro (ur.), *8th International Scientific Conference on Kinesiology*, 608-611. Zagreb: Faculty of Kinesiology.
17. Jozić, M., Zečić, M., Turk, Ž., Veseljak, D. (2016). Efikasnost treninga specijalističke obuke s naglaskom na elemente samoobrane i judo treninga kod policijskih službenika interventne policije. U V. Findak (ur.) *25. Ljetna škola kineziologa Republike Hrvatske "Kineziologija i područja edukacije, sporta, sportske rekreacije i kineziterapije u razvitku hrvatskog društva"*, 209-215. Zagreb: Hrvatski kineziološki savez.
18. Jozić, M. (2002). Planiranje i programiranje kinezioloških procesa (primjer globalnog plana i programa opće i specijalne tjelesne pripreme). U V. Findak (ur.) *Zbornik radova 11. Ljetne škole kineziologa RH Programiranje rada u edukaciji, sportu, sportskoj rekreaciji i kineziterapiji*, Rovinj, 22.-26. lipnja 2002. 247.250. Zagreb: Hrvatski kineziološki savez.
19. Kalda, L. (1995). *Obuka u gađanju* [materijal za internu uporabu]. Zagreb: MUP, Agencija za komercijalnu djelatnost – Hrvatski tiskarski zavod.
20. Klinger, D. A., Rojek, J. (2008). Multi-method study of special weapons and tactics teams. Washington, DC: United States Department of Justice, National Institute of Justice. <http://www.ncjrs.gov/pdffiles/nij/grants/223855.pdf>. Pristupljeno 12. listopada 2019.

21. Lauš, D. (2017). Povezanost kvalitete izvođenja zahvata za privođenje i nekih morfoloških karakteristika. U: I. Jukić, L. Milanović, V. Wertheimer (ur.), *Kondicijska priprema sportaša, Zbornik radova međunarodnog znanstveno-stručnog skupa*, Zagreb, 195-197. Zagreb: Kineziološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Udruga kondicijskih trenera Hrvatske.
22. Lauš, D., Begović, A., Car, A. (2015). Utjecaj policijskog treninga na razinu doživljenog stresa policijskih službenika. *Policija i sigurnost*, 24(3), 201-211.
23. Leko, G., Jantolek, M., Behin, Z. (2016). Utjecaj nekih motoričkih sposobnosti na preciznost gađanja pištoljem. U V. Findak (ur.), *Zbornik radova 25. Ljetne škole kineziologa Republike Hrvatske*, 228-235. Zagreb: Hrvatski kineziološki savez.
24. Lewinski, W.J., Avry, R., Dysterheft, J., Dicks, N.D., Bushey, J. (2015). The real risks during deadly police shootouts: Accuracy of the naïve shooter. *International Journal of Police Science & Management*, 17(2), 117-127.
25. Mattingly, K. (2007). *Self-defense: steps to survival*. Champaign, IL: Human Kinetics.
26. Zakon o policijskim poslovima i ovlastima. NN 76/09., 92/14., 70/19.
27. Pravilnik o načinu postupanja policijskih službenika. NN 89/10. i 76/15.
28. Nieuwenhuys, A., Oudejans, R. R. (2011). Training with anxiety: short - and long-term effects on police officers' shooting behavior under pressure. *Cognitive processing*, 12(3), 277-288.
29. Nieuwenhuys, A., Oudejans, R. R. (2010). Effects of anxiety on handgun shooting behavior of police officers: a pilot study. *Anxiety, Stress & Coping*, 23(2), 225-233.
30. Oudejans, RR., Pijpers, JR. (2009). Training with anxiety has positive effect on expert perceptual - motor performance under pressure. *Quarterly Journal of Experimental Psychology (Hove)*, 62(8), 1631-1647.
31. Oudejans, R. R. D. (2008). *Reality based practice under pressure improves handgun shooting performance of police officers*. Amsterdam: Research Institute MOVE, VU University.
32. Peran, B. (2006). Uporaba vatrenog oružja kao sredstva prisile u Republici Hrvatskoj s komparativnim osvrtom. U *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 129-144. Split: Pravni fakultet.
33. Poddubny, A. (2009). The Vital Problems of Pistol Shooting Part 2. <http://toz35.blogspot.com/2009/08/vital-problems-of-pistol-shooting-part.html>. Pristupljeno 17.6. 2019.
34. *Programi stručnog usavršavanja: Knjiga 1* (2013). Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova, Ravnateljstvo policije, Zapovjedništvo interventne policije.
35. Renden, P. G., Savelsbergh, G. J. P., Oudejans, Raoul, R.D. (2016). Effects of reflex – based self – defence training on police performance in simulated high- pressure arrest situations. *Ergonomic*, 60(5), 669-679.

36. Scharf, P., Binder, A. (1983). *The Badge and the Bullet: Police Ude of Deadly Force*. New York: Praeger.
37. Sertić, H., Lazić, T. (2014). *Osnove streljaštva*. Zagreb: Kineziološki fakultet.
38. Shane, J.M. (2010). Organizational stressors and police performance, *Journal of Criminal Justice*, 38(4), 807-818.
39. Solomun, D., Pavić, S. (2014). Koncipiranje i vrednovanje psihofizičkih sposobnosti djelatnika službi sigurnosti. U: Kirin, S. (ur.). Zbornik radova: 5. Međunarodni stručno-znanstveni skup "Zaštita na radu i zaštita zdravlja" (str. 218-226). Karlovac: Veleučilište u Karlovcu.
40. Stephens, C., Miller, I. (1998). Traumatic experiences and post traumatic stress disorder in the New Zealand police. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 21(1), 178-191.
41. Stolnik, D. (2008). *Praktikum kratkog vatrenog oružja: Priručnik za osposobljavanje u rukovanju i gađanju kratkim vatrenim oružjem*. Zagreb: Birotisak d.o.o.
42. Šalaj, D., Šalaj, S. (2011). Kondicijska priprema specijalne policije Republike Hrvatske – antiteroristička jedinica Lučko. *Kondicijski trening*, 9(1), 59-70.
43. Taverniers, J., Smeets, T., Ruysseveldt, J. V., Syroit, J., Grumbkow, J. V. (2011). The risk of being shot at: Stress, cortisol secretion, and their impact on memory and perceived learning during reality-based practice for armed officers. *International Journal of Stress Management*, 18(2), 113-132.
44. Verhage, A., Noppe, J., Feys, Y., Ledegen, E. (2018). Force, Stress, and Decision-Making Within the Belgian Police: the Impact of Stressful Situations on Police Decision-Making. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 3(4), 345-357.
45. Violanti, J.M., Charles, L.E., McCanlies, E.C., Hartley, T.A., Baughman, P., Andrew, M.E., Fekedulegn, D.B., Ma, C.C., Mnatsakanova, A., Burchfiel, C.M. (2017). Police stressors and health: a state-of-the-art review. *Policing*, 40 (4), 642-656.
46. Willams, J. J., Westall, D. (2003). SWAT and non-SWAT police officers and the use of force. *Journal of Criminal Justice*, 31 (5), 469-474.
47. Yapici, A., Bacak, C., Celik, E. (2018). Relationship between shooting performance and motoric characteristics, respiratory function test parameters of the competing shooters in the youth category. *European Journal of Physical Education and Sport Science*, 4(10), 113-124.